

Türkiye'ye Yönelik Turizm Talebinin Çekim Modeli ile Analizi: OECD Ülkeleri Örneği Analysis of Tourism Demand for Türkiye with Gravity Model: The Case of OECD Countries

Sezi AYDIN^a İnci Oya COŞKUN^b

^aAnadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye. seziaydin@anadolu.edu.tr

^bAnadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye. ioyazicilar@anadolu.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

Çekim modeli
Panel veri analizi
Sistem GMM
Turizm talebi

Amaç – Araştırmanın amacı Türkiye'yi etkileyen kriz değişkenleri ile birlikte OECD ülkelerinden Türkiye'ye yönelik turizm talebini etkileyen faktörlerin belirlenmesidir. Turizm talebini etkileyen faktörlerin belirlenmesi ile talebin nicelik ve nitelik açısından artırılmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesi beklenmektedir.

Yöntem – Araştırmada nüfus, GSYH, fiyat, uzaklık, kriz, vize ve turizm ülkesi olma değişkenlerinin turizm talebine yönelik etkilerinin belirlenmesi doğrultusunda; ekonomik büyüklüğün ülkeler arası dış ticareti pozitif, uzaklığın negatif etkilediği varsayımına dayandırılan Genişletilmiş Çekim Modeli kurulmuştur. Araştırma modelinin testinde Sistem Genelleştirilmiş Momentler Metodu (System GMM) kullanılmıştır. Dinamik bir panel veri analizi yöntemi olan System GMM, değişkenlerin uzun dönemli ilişkilerinin incelenmesine olanak sunmaktadır.

Gönderilme Tarihi 25 Temmuz 2023

Revizyon Tarihi 8 Eylül 2023

Kabul Tarihi 20 Eylül 2023

Bulgular – Araştırma modelinin test edilmesi ile OECD ülkelerinden Türkiye'ye yönelik turizm talebinin; ekonomik büyüklükten pozitif, uzaklıktan negatif, fiyatlardan pozitif, krizlerden negatif etkilendiği bulgularına ulaşılmıştır. Diğer taraftan nüfus, vize ve turizm ülkesi olma değişkenlerinin turizm talebi üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir etkisi bulunamamıştır.

Makale Kategorisi:

Araştırma Makalesi

Tartışma – OECD ülkelerindeki ekonomik büyüklüğün Türkiye'ye yönelik turizm talebini artırması gelir ve talep arasındaki pozitif ilişki ile açıklanırken; iki ülke arasındaki uzaklık artışının talebi azaltması uzaklığın ulaşım maliyeti ve zamanı olumsuz etkilemesi ile açıklanabilir. Ayrıca OECD ülkelerindeki fiyat artışının talebe yönelik olumlu etkisi, satın alma gücünün azalmasından dolayı turistlerin görece daha ucuz olan Türkiye'ye yönelik talep oluşturmalarına sebep olmaktadır. Türkiye'deki küresel ölçekli ekonomik krizler de dâhil olmak üzere, doğal afetler, terör saldırıları gibi krizlerin Türkiye'ye yönelik turizm talebini olumsuz etkilemesi ise ülkenin turistler açısından güvensiz olarak algılanması ve küresel talep daralması ile açıklanabilir.

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Keywords:

Gravity model
Panel data analysis
System GMM
Tourism demand

Purpose – The study aims to analyze the factors affecting the tourism demand for Türkiye from OECD countries together with the crisis variables affecting Turkey. By determining the factors in tourism demand, it is expected to develop strategies to increase tourism demand in terms of quantity and quality.

Design/methodology/approach – In the study, to determine the effects of selected variables (population, GDP, price, distance, crisis, visa, and being a tourism country) on tourism demand, the Extended Gravity Model was established. The model assumes that foreign trade between countries is positively affected by economic size and negatively affected by distance. System Generalized Method of Moments (System GMM) was employed to test the research model. System GMM is a dynamic panel data analysis method that allows the examination of the long-run relationships of variables.

Received 25 July 2023

Revised 8 September 2023

Accepted 20 September 2023

Results – By testing the research model, it was found that tourism demand from OECD countries to Türkiye is positively affected by economic size, negatively by distance, positively by prices, and negatively by crises. On the other hand, the variables of population, visa, and being a tourism country have no statistically significant effect on tourism demand.

Discussion – While the increase in the economic size of OECD countries increases the tourism demand for Türkiye, which can be explained by the positive relationship between income and demand, the

*Bu araştırma Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi İnci Oya COŞKUN danışmanlığında Sezi AYDIN tarafından "OECD Ülkelerinden Türkiye'ye Yönelik Turizm Talebinin Çekim Modeli ile Analizi" başlığı ile 2017 yılında kabul edilen yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Bu tez çalışması Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunca kabul edilen 1603E102 no.lu proje kapsamında desteklenmiştir

*** Sorumlu yazar: İnci Oya Coşkun

Önerilen Atıf/Suggested Citation

Aydın, S., Coşkun, İ. O. (2023). Türkiye'ye Yönelik Turizm Talebinin Çekim Modeli ile Analizi: OECD Ülkeleri Örneği, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15 (3), 2357-2370.

decrease in demand due to the increase in distance between the two countries can be explained by the negative effects of distance on transportation cost and time. In addition, the positive effect of price increases on demand in OECD countries causes tourists to create demand for Türkiye, which is relatively cheaper due to the decrease in purchasing power. The negative impact of crises on tourism demand, such as natural disasters and terrorist attacks, including global economic crises, can be explained by the shrinking global demand and that the country is perceived as unsafe for tourists.

1. GİRİŞ

Seyahat ve turizme yönelik talep dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ekonominin önemli bir bileşenini oluşturmaktadır. Turizm talebinin toplumsal refah gelişimini desteklediği; düşük, orta ve yüksek gelirli ülkelerde kalkınmayı teşvik edici bir rol üstlendiği birçok çalışma ile ortaya konulmuştur. Ayrıca Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO, 2023)’ne göre günümüzde yaklaşık 1 milyar kişinin turizme katılması turizm talebine yönelik araştırmaların önemini artırmaktadır. Uluslararası turizm hareketleri özellikle gelir ve istihdam üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Bu durum turizmin özellikle gelişmekte olan ülkelerde kalkınma aracı olarak görülmesinde etkili olmaktadır. Turizme yönelik talebin sağladığı sosyoekonomik getiriler, küresel veriler incelendiğinde net bir şekilde görülmektedir. Seyahat ve turizm sektörü 2014-2019 yılları boyunca 5 yeni işten 1’ini yaratarak aynı zamanda toplam istihdamın da %10,4’ünü sağlamıştır. Diğer taraftan sektörün GSYH’ye katkısı 2022’de %7,6 oranına ulaşarak, bir önceki yıla göre artış göstermiştir. Pandemi etkisinden dolayı turizmin makro ekonomik göstergelerinde 2019’a kıyasla düşüş yaşanmasına karşın, 2021’den itibaren göstergelerin artış eğiliminde olduğu bilinmektedir. Benzer şekilde Dünya Seyahat ve Turizm Örgütü (WTTC) (2023) 2032 yılında turizmin ekonomiye katkısının %11’e çıkacağını belirterek turizm göstergelerindeki artış eğilimine dikkat çekmiştir. Zengin turistik değerleri ile turizmde rekabet avantajına sahip olan Türkiye ise UNWTO (2023)’ya göre 2022 yılında ağırladığı 50 milyon turist ile dünyada en çok turist çeken üçüncü ülke olmuştur. İstatistikler 2009 yılından itibaren incelendiğinde Türkiye’nin en çok turist çeken ülke sıralamasında ortalama olarak 6’ncı sırada yer aldığı görülmektedir. Buna ek olarak Türkiye 2022’de seyahat ve turizmden sağladığı 41,2 milyar dolar gelir ile dünyada turizmden en çok gelir elde eden ülkeler arasında 6’ncı sıraya yükselmiştir.

Seyahat ve turizm endüstrisinin sağladığı büyük çaplı hareketlilik sosyoekonomik açıdan her zaman önemli getiriler sağlamaktadır. Gelir ve istihdamla yönelik getirilerin yanı sıra turizmin altyapı yatırımlarını teşvik etmesi aynı zamanda bölgesel refah gelişimini de desteklemektedir. Bununla birlikte turizm talebi yerel işletmelerin desteklenmesinde, toplumlar arası kültürel etkileşimin sağlanmasında, destinasyon ve ülkeye yönelik olumlu imaj geliştirilmesinde ve turistik değerlerin sürdürülebilirliğinin teşvik edilmesinde önemli bir faktör olmaktadır. Bu sebeple mevcut turistik değerlerin ve potansiyelin arz ve talep açısından değerlendirilmesi ve uygulamaların turizme yönelik planlama ve yönetim çerçevesinde yürütülmesi, özellikle gelişmekte olan ve turizm gelirlerine büyük ölçüde ihtiyaç duyan ülkeler açısından önemlidir. Türkiye hem bulunduğu coğrafi konum hem de sahip olduğu kültürel ve doğal çekicilikler açısından dünya turizminde önemli bir rekabet avantajına sahiptir. Türkiye turizminin talep açısından incelenmesi ve talebe etki eden faktörlerin belirlenmesi, Türkiye’de turizmin geliştirilmesine yönelik olarak yürütülecek faaliyetler, yatırımlar, kamu teşvikleri açısından belirleyici olacaktır.

İnsanların seyahat ve turizm faaliyetlerine katılmalarını etkileyen birçok sosyoekonomik faktör bulunmaktadır. Literatürde de açıklandığı gibi gelir, fiyatlar ve seyahat maliyeti, destinasyon mesafesi, ulaşım imkânları, vize politikaları, iklim özellikleri, vb. turizm talebini etkileyen önemli faktörlerdir. Bu faktörlerin literatürde çeşitli ülke örnekleri üzerinden incelendiği birçok çalışma bulunmaktadır; ancak turizm talebinin esnek yapısı, talebi etkileyen faktörlerin, farklı ülke grupları, farklı değişkenler ve güncel yöntemler ile incelenmesini gerektirmektedir. Özellikle Türkiye gibi turizmde rekabet avantajına sahip olan bir ülkede, turizm talebinin çeşitli değişkenler kullanılarak, yeni modeller ve tahminçiler ile incelenmesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın amacı, Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)’ne üye ülkelerden Türkiye’ye yönelik turizm talebini etkileyen faktörlerin belirlenmesidir. OECD ülkelerinin aynı ekonomik birliğe üye olmaları, OECD’nin daha önceki çalışmalarda ülke grubu olarak değerlendirilmemiş olması ve üyeleri arasında hem Türkiye’ye en çok turist gönderen Almanya, İngiltere, Fransa gibi ülkeler hem de en az turist gönderen Norveç, İzlanda gibi ülkelerin yer alması OECD’nin bu araştırma için örnek ülke grubu olarak tercih edilmesinde etkili olmuştur. Bu sebeple OECD ülkeleri örneği üzerinden yapılan bu araştırmanın talebi etkileyen faktörlere yönelik önemli veriler sağlayacağı beklenmektedir.

Bu çalışmada kapsamında, 30 OECD ülkesinin 1995-2015 arası verileri ile panel veri yapısı oluşturulmuştur (araştırma yüksek lisans tez çalışmasından üretildiği için veri setinde değişikliğe gidilmemiştir). Bu doğrultuda araştırmanın varsayımları dış ticaret akımlarında sıklıkla kullanılan ve başarılı sonuçlar veren ‘Genişletilmiş Çekim Modeli’ne dayandırılmıştır. Araştırma için kurulan ‘Genişletilmiş Çekim Modeli’nde bağımlı değişken olarak Türkiye’ye OECD

ülkelerinden gelen *turist sayısı* kullanılmış; bağımsız değişkenler ise literatüre bağlı kalınarak *nüfus*, *GSYH*, *fiyat*, *uzaklık*, *kriz*, *vize* ve *turizm ülkesi olma* olarak belirlenmiştir. Çekim modelinin temel varsayımına göre ülkeler arası dış ticaret ülkelerin ekonomik büyüklüğünden pozitif, ülkeler arası coğrafi uzaklıktan ise negatif etkilenmektedir. Bu doğrultuda kurulan araştırma modelinde; OECD ülkelerinden Türkiye'ye gelen turist sayısının, OECD ülkelerinin ekonomik büyüklüğünün göstergesi olarak kullanılan GSYH ve pazar büyüklüğünün göstergesi olarak kullanılan nüfus değişkeninden pozitif yönde etkilendiği ve OECD ülkeleri ile Türkiye arası coğrafi uzaklıktan negatif yönde etkilendiği varsayımı yapılmıştır. Varsayım doğrultusunda Sistem GMM tahmincisi kullanılarak araştırma modeli test edilmiştir. İzleyen bölümlerde çekim modelinin turizm literatüründe kullanıldığı çalışmalar incelenerek özet şeklinde sunulmuş; ardından araştırma yöntemi ve bulgulara ilişkin açıklamalar yapılmış ve araştırma sonuçları tartışılmıştır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Çekim modelleri ülkeler arasında ikili ticaretin belirleyicilerinin incelenmesi için sosyal bilimler alanına ilk defa 1960'lı yıllarda uyarlanmıştır. Newton'un evrensel Yerçekimi Yasası'ndan hareketle oluşturulan çekim modelleri Tinbergen (1962) ve Poyhonen (1963) tarafından iktisat alanında geliştirilmiştir. Model Yerçekimi Yasası'nın kütle çekimini temel alan yapısından esinlenerek iki ülke arasındaki ticaretin ülkelerin ekonomik büyüklükleri ile doğru orantılı ve aralarındaki mesafe ile ters orantılı olduğu varsayımına dayanmaktadır. Çekim modelleri bu varsayım doğrultusunda dış ticarete yönelik çeşitli konularda kullanılmıştır ve günümüzde de farklı değişkenlerin eklenmesi ile genişletilmiş formda kullanılmaya devam edilmektedir. Turizmin bir dış ticaret kalemi olmasından dolayı model, ilk ortaya çıktığı dönemlerde uluslararası ticaretin yanında uluslararası turizm hareketlerinde de kullanılmıştır (Pyers, 1966, Wilson, 1967, Gordon ve Edwards, 1973). Uluslararası ticaret, göç ve doğrudan yabancı yatırımların açıklanmasında başarılı sonuçlar vermesinden dolayı çekim modelleri bu alanlarda yapılan çalışmalarda da yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Ancak, modelin uluslararası ticaret çalışmalarındaki başarının da etkisiyle birlikte, son yıllarda turizm talebine yönelik çalışmalarda yeniden kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim Kimura ve Lee (2006) çekim modellerinin hizmet ticaretine yönelik çalışmalarda mal ticaretine kıyasla daha iyi tahminler ürettiğini göstermiştir. Deardorff (1995) çekim modelinin diğer dış ticaret teorileri ile ilişkisini incelemiş, sonuçların Heckscher-Ohlin teorisi ile benzeştiğini ve eksik rekabete dayalı dış ticaret teorileriyle de örtüştüğünü ileri sürmüştür. Deardorff'un çalışmasına dayanarak literatürde pek çok araştırmanın Heckscher-Ohlin teorisi¹ üzerinden değerlendirildiği görülmektedir.

Turizm talebine yönelik çalışmalarda kullanılan çekim modellerinde farklı değişkenler kullanılarak turizm hareketlerinin belirleyicilerine yönelik açıklamalar sunan birçok çalışmaya rastlanmaktadır. İkili turizm hareketlerinin belirleyicilerinin incelendiği Eilat ve Einav'ın (2004) çalışmasında fiyat esnekliği, döviz kuru, destinasyon riski, ortak sınır ve ortak dil gibi çok farklı değişkenlerin turizm talebi için önemli olduğunu sonucuna ulaşılmıştır. Turizm faaliyetlerinin gelişmesinde ulaşım altyapısının rolünü inceleyen Khadaroo ve Seetanah (2008), ulaşım altyapısının yeterliliğinin turizm akımlarının belirlenmesinde en önemli faktör olduğunu belirtmiştir. Turizm talebinin incelenmesinde çekim modelinin geçerliliğini test eden Keum (2010) çalışmasında, uluslararası turizm hareketlerinin kalıpları hakkında genel bir açıklama sunmuştur. Çalışma ile ülkeler arası ekonomik büyüklük ve uzaklığın ticareti genel olarak açıkladığı sonucuna varılarak modelin geçerliliği desteklenmiştir. Diğer taraftan çekim modelinde farklı bir değişken kullanarak dini bağlılığın etkisini araştıran Vietze (2012), siyasi ve kültürel yakınlığın ABD'ye gelen turist sayısı üzerinde olumlu etkileri olduğunu belirlemiştir.

Yunanistan'da dış turizm talebinin sosyoekonomik ve coğrafi belirleyicilerinin etkisinin incelendiği çalışmada, Chasapopoulos, Butter ve Mihaylov (2014) uzaklık ve ticaret değişkenlerinin, nispi fiyat ve diğer değişkenlere göre daha fazla açıklayıcı güce sahip olduğunu, ayrıca siyasi istikrarın turizm talebinde önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. Morley, Rosselló ve Santana Gallego (2014) ise ikili turizm hareketlerinde çekim modeline teorik bir temel önermiştir. Ek olarak araştırmacılar çalışmada yerçekimi modellerinin son versiyonlarını toplu talep modellerinden ayırt etmedeki hususları belirterek, yapısal faktörlerin turizm talebi bağlamında değerlendirilmesinde çekim modelinin uygunluğunu tartışmışlardır. Ağırlama endüstrisinde doğrudan yabancı yatırımların belirleyicilerini inceleyen Falk (2016) ise otel projelerinin pazar büyüklüğü ve ortak dilden olumlu; iş düzenlemeleri, vergi oranları ve asgari ücretlerdeki artışlardan ise olumsuz etkilendiğini ortaya koymuştur. Yunanistan'a yönelik uluslararası turizm hareketlerinde temel talep ve arz belirleyicilerini araştıran Malaj ve Kapiki (2016) turizm talebinin mesafe ve iklimden olumsuz etkilendiği sonucuna ulaşmıştır. İtalyan tarım turizmine yönelik uluslararası talep belirleyicilerinde ise uzaklık ve gelirin en büyük belirleyiciler olduğu Santeramo ve Morelli'nin (2016) çalışması ile ortaya konulmuştur.

¹Heckscher-Ohlin teorisi, ülkelerin üretim faktörlerine bağlı olarak hangi malları ithal ya da ihrac edeceklerini açıklayan bir karşılaştırmalı üstünlükler teorisidir.

Türkiye'ye yönelik turizm talebine ilişkin çalışmaların önemli bir kısmında da çekim modeli kullanılarak inceleme yapılmıştır. Türkiye'nin küresel turizm potansiyelinin incelenmesinde Karagöz (2008), Türkiye'ye yönelik turizm talebinde Türkiye'ye turist gönderen 97 ülkenin çoğunun potansiyelinin üzerinde turist gönderdiği sonucuna varmıştır. Benzer şekilde Türkiye'ye yönelik turizm talebinin incelenmesinde Yavuz, Kabadayı, Savaş ve Doker (2014), kültürel bağları olan ya da Türkiye'nin de üye olduğu kuruluşlarda yer alan ülkelerden Türkiye'ye daha fazla ziyaretçi geldiğini tespit etmiştir. Eryiğit, Kotil ve Eryiğit (2010), Türkiye'deki uluslararası turist varışlarını etkileyen temel faktörlerin belirlenmesinde Türkiye'yi en çok ziyaret eden 11 ülke ile yapılan karşılıklı ticaretin turist varışlarını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Karagöz'ün (2017) yaptığı bir diğer çalışmada ise Kırgızistan'ı ziyaret eden turist sayısını etkileyen talep yanlı faktörler incelenmiştir. Bu kapsamda Kırgızistan'a turist gönderen 27 ülkenin ekonomik büyüklük ve uzaklık gibi faktörlerden etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye'nin dış turizm potansiyelinin belirlenmesine yönelik yapılan çalışmada Buluk ve Duran (2018), 2016 yılında Türkiye'yi ziyaret eden turistlerin geldikleri ülkenin ekonomik büyüklüğünden olumlu, ülkeler arası uzaklıktan ise olumsuz etkilendikleri sonuna ulaşmıştır. Türkiye'deki sağlık turizmi talebini etkileyen faktörlerin belirlenmesinde Gündüz, Gündüz ve Yavuz (2019), 16 ülke için 2014 yılında Türkiye'ye sağlık turizmi amacıyla gelen turist sayısı üzerinden inceleme yapmışlardır. Bu doğrultuda sağlık turizmine olan talebin turistlerin geldiği ülkenin ekonomik büyüklüğünden pozitif yönde, kişi başı gelir ve ülkeler arası uzaklıktan ise negatif yönde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye turizminde talebi etkileyen faktörlere yönelik inceleme yaptıkları çalışmada Bayraktutan ve Solmaz (2020), TÜFE ve turistlerin geldikleri ülkenin ekonomik büyüklüğünün turizm talebi üzerinde en dikkat çekici etkiye sahip değişkenler olduğu sonucuna varmışlardır. Benzer bir çalışmayla Ulucak, Yücel ve İlkey (2020) Türkiye'ye yönelik uluslararası turist sayısını etkileyen talep yönlü faktörler üzerinde çalışmışlardır. İnceleme sonucunda Türkiye'yi en çok ziyaret eden 25 ülke örneği üzerinden Türkiye'deki turizm talebi için en baskın faktörün terör saldırıları olduğu ve terörün turist sayısında önemli bir azalmaya sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çekim modeli kurularak yapılan diğer çalışmalar Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Literatür İncelemesi

Yazar	Yıl	Amaç	Test	Birim	Zaman	Değişken	Sonuç
Santana-Gallego, Ledesma-Rodríguez ve Pérez-Rodríguez	2016	Turizmin uluslararası ticaret için önemine teorik ve uygulamalı kanıt sağlamak	HMR model	195 ülke	2012	İhracat verileri, turist varışları, uzaklık, ortak dil, denize kıyısı olan ülkeler, ortak din, serbest ticaret anlaşması, ada, ortak para birimi, yasal prosedür ve GSYH	Karşılıklı turizm hareketliliği her iki ülkenin birbirleriyle olan dış ticaret hacimlerinde artışa neden olmuştur.
Gül ve Yerdelen Tatoğlu	2019	Dünya sıralamasında en çok turist çeken 11 ülkenin turizm talebi belirleyicilerini tahmin etmek	Poisson Pseudo En Çok Olabilirlik Tahmincisi	Dünyada en çok turist çeken ilk 11 ülke	2008-2016	Turist sayısı, GSYH, uzaklık, döviz kuru, tüfe, satın alma gücü paritesi, politik istikrar, sıcaklık farkı, sınır komşusu, direkt uçuş, vize, ortak dil	Turizm talebini ekonomik büyüklük pozitif, uzaklık negatif yönde etkilemektedir.
Seetana, Durbarry ve Ragodoo	2010	Turist akışını etkileyen faktörleri tahmin etmek için Güney Afrika'ya gelen turizm talebini modellemek	GLS/OLS	Güney Afrika'ya turist varışlarının %90'ını oluşturan 38 ülke	1985-2000	Turist sayısı, uzaklık, turizm altyapısı, malın fiyatı, çapraz fiyat, gelir esnekliği, ortak dil, siyasi istikrarsızlık	Turistler Güney Afrika'daki fiyat değişikliklerine ve rakip destinasyonlardaki turizm fiyat değişikliklerine duyarlıdır.
Priego, Rossello ve Santana-Gallego	2015	İspanya'da iç turizm açısından sıcaklığın destinasyon seçimi üzerindeki etkisini incelemek	POLS	İspanya'da iç turizm talebi	2005-2007	Turist sayısı, GSYH, nüfus, uzaklık, sınır, seyahat maliyeti, benzer özerk topluluk, yıllık sıcaklık derecesi, ada, ildeki dünya miras alanları, kıyı şeridinin uzunluğu, Madrid, Barselona	Seyahat oranının soğuk illerde artarken sıcak illerde düşmesi beklenmektedir.

Kosnan ve Ismail	2012	Malezya'nın uluslararası turizm talep faktörlerini belirlemek	POLS/REM	Malezya'ya turist gönderen 24 ülke	1998-2009	Turist geliri, turist sayısı, GSYH, nüfus, tüketici fiyat indeksi, döviz kuru, ortak dil, ortak sınır, uzaklık	Ortak sınır ve ortak dili paylaşan ülkeler Malezya'ya yönelik iç turizm talebini artırmaktadır.
Fourie ve Santana-Gallego	2011	Mega sporların turist varışları üzerindeki etkisini incelemek	Panel Regresyon/OLS	Turizm akışı içinde olan 200 ülke	1995-2006	Turist sayısı, ticaret, GSYH, nüfus, göreceli yaşam maliyeti, ortak dil, sınır, koloni, para birimi	Mega spor etkinlikleri turizmi desteklemekte (%8 turist artışı) ancak kazanç etkinliğinin türü ve katılımcı ülkelere göre değişmektedir.
Deluna ve Jeon	2014	Filipin'lerde uluslararası turizm talebinin belirleyicilerini araştırmak	POLS	Filipinler'e turist gönderen 24 ülke	2001-2012	Turist sayısı, GSHY, nüfus, uzaklık, görece turizm fiyatı, döviz kuru, göreceli fiyat, direkt uçuş, ülkeler arası çatışma, insan yapımı veya doğal felaket, ortak dil, ortak sömürge, ASEAN üyeliği	Filipinler'deki yaşam maliyeti ve göreceli düşük fiyatlar turist varışlarında etkili değildir. Direkt uçuşlar ise turizm talebinin artışını sağlayan en önemli faktördür.
Jong, Puah ve Arip	2020	Sabah'ta turizm talebini etkileyen faktörleri araştırmak	POLS	Sabah'a en çok turist gönderen ilk 10 ülke	2010-2016	Turist sayısı, GSYH, ulaşım maliyeti, turizm fiyatı	Turistlerin geldiği ülkedeki ve Sabah'taki gelir seviyesi Sabah'ın turizm talebini olumlu bir şekilde etkilemektedir.
Ghosh	2020	Asya'dan Avustralya'ya gelen turist varışlarını etkileyen turizm talebinin belirleyicilerini araştırmak	CCE	Avustralya'ya turist gönderen 15 büyük Asya ülkesi	1991-2018	Turist sayısı, GSYH, uzaklık, nüfus, para arza, küreselleşme, fiyat indeksi, döviz kuru, belirsizlik. Ortak dil, İngiliz milletler topluluğuna üyelik	Turist varışları GSYH'den ve küreselleşmeden olumlu, mesafe ve fiyattan olumsuz bir şekilde etkilenmektedir.
Othman, Mohamad, Ghani ve Ariffin	2018	Malezya'ya gelen turistlerin talep faktörlerini belirlemek ve göreceli önemlerini tahmin etmek	LSDV	Malezya'ya turist gönderen 149 ülke	1995-2012	Turist varışları, uzaklık, nüfus, GSYH, döviz kuru, otel odası sayısı, Müslüman ülke, ortak sınır, Malezya turizm endüstrisi için hükümet tarafından tahsis edilen para	Nüfus, ortak sınır, gelir seviyesi ve Müslüman ülke değişkenleri uluslararası turist varışlarını artıran en önemli faktörlerdir.
Tavares ve Leitaõ	2017	Brezilya'ya yönelik uluslararası turizm akışının ana etkenlerini belirlemek	OLS/GMM	Brezilya'yı en çok ziyaret eden 20 ülke	2004-2013	Turist sayısı, GSYH, yerel enflasyon oranı, döviz kuru, uzaklık, ortak dil, ortak sınır	Ortak sınır ve uzaklık değişkenleri, Brezilya'ya yönelik turizm talebini açıklamak için yakınlığın gerekli olduğunu göstermiştir.
Wardani ve Handayani	2020	Yabancı turistlerin Endonezya'yı ziyaret etme taleplerinin belirleyicilerini analiz etmek	Rassal Etkiler Modeli	Endonezya'ya en çok turist gönderen 8 ülke	2009-2016	Turist sayısı, GSYH, Uzaklık, döviz kuru, nüfus	Hem yerli hem yabancıların kişi başı GSYH'si ve nüfus, yabancı turist talebini artıran önemli faktörlerdir.
Verdida ve Preciados	2018	Filipinler'deki uluslararası turizm talebi bağlamında çekim teoreminin geçerliliğini incelemek	Rassal Etkiler Modeli	Filipinler'i ziyaret eden ilk 20 ülke	1991-2017	Turist sayısı, GSYH, nüfus, uzaklık, nispi fiyat, nispi döviz kuru, direkt uçuş, ortak sömürgecilik, ASEAN, ortak dil	GSYH, direkt uçuş, ortak sömürgecilik, nüfus ve uzaklık zaman içinde Filipinler'deki turizm akışını önemli ölçüde etkilemektedir.

Xu, Wang, Li, Tang ve Shao	2019	Çin'e yönelik uluslararası turist varışlarının belirleyicilerini araştırmak	OLS/GLS	Çin'e turist gönderen 21 ÷lke	1995-2014	Turist sayısı, GSYH, nüfus, uzaklık, nispi fiyat, ihracat oranı, ithalat oranı, ticaret oranı, doğrudan yabancı yatırım, ADS anlaşması, kültür	Temel yerçekimi belirleyicilerinin tümünün Çin'e gelen turistler üzerinde önemli etkileri vardır.
Malaj	2020	Arnavutluk'a yönelik uluslararası turist varışlarının temel arz ve talep faktörlerini belirlemek	OLS	Arnavutluk'a turist gönderen 22 ÷lke	2001-2018	Turist varışları, GSYH, Siyasi istikrar ve şiddet/terörizmin yokluğu, uzaklık, toplam altyapı yatırımları, iklim benzerliği, ortak sınır	Arnavutluk'a yönelik uluslararası turist varışları, GSYH, toplam altyapı yatırımları, siyasi istikrar ve şiddet/terörizmin olmaması ve ortak sınırların varlığı ile pozitif ilişkilidir.
Khoshnevis Yazdi ve Khanalizadeh	2017	ABD'de uluslararası turizm talebinin belirleyicilerinin katsayılarını tahmin etmek	DF/ADF	Amerika'ya turist gönderen 14 ÷lke	1995-2014	Turist sayısı, GSYH, tüketici fiyat indeksi, döviz kuru, havaalanı ulaşımı, 11 Eylül 2011	GSYH, tüketici fiyat endeksi, reel döviz kuru ve belirli spesifik olaylar uluslararası turizm talebi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.
Harb ve Bassil	2020	OECD ÷lkeleri arasında turist akışını modellemek	CCE	OECD ÷lkeleri	1995-2015	Turist sayısı, GSYH, uzaklık, ortak sınır, ortak dil, ortak sömürgeci, ortak koloni, ortak tarihsel ilişkili ÷lke, ikili döviz kuru, AB üyeliği, ortak para birimi, Shengen anlaşması, toplam ticaret	Uzaklık turizmi azaltmakta ve ikili ticaret akışları turist akışlarının önemli bir belirleyicisidir.
Czaika ve Neumayer	2020	Küresel ÷lke örnekleminde saat dilimi farklılıklarının uluslararası turizm üzerindeki olumsuz etkisini araştırmak	Pseudo Poisson Maksimum Olabilirlik	Küresel ÷lke örneklemi	1995-2013	Turist sayısı, uzaklık, zaman farkı, enlem mesafesi, boylam mesafesi, vize, göçmen stoku, koloni, komşuluk	Zaman dilimi farklılıkları uluslararası turist akışlarını önemli ölçüde azaltmaktadır. (saat farkı başına yaklaşık %11,6)
Chhom	2018	Kamboçya pazarına uluslararası turist girişlerini etkileyen faktörleri araştırmak	GMM	Kamboçya'ya turist gönderen 32 ÷lke	1995-2015	Turist sayısı, GSYH, seyahat maliyeti, görelî yaşam maliyeti indeksi, nüfus, uzaklık, bağlı üretim indeksi, ASEAN, kriz, ulusal seçim, vize	Seyahat maliyeti, GSYH ve nüfus gibi çoğunlukla ekonomik faktörler uluslararası turist varışlarını çekmede ana kaynaklardır.

3. YÖNTEM

Araştırmanın amacı OECD ÷lkelerinden Türkiye'ye yönelik turizm talebini etkileyen faktörlerin belirlenmesidir. Araştırma modeli olarak Isaac Newton'un Yer Çekimi Kanunu'nun Tinbergen (1962) tarafından ekonomiye uyarlandığı 'Çekim Modeli' tercih edilmiştir. Tinbergen'in dış ticaret akımlarını incelediği çalışmasında model ilk olarak 'standart çekim modeli' şeklinde adlandırılan formda kullanılmıştır. Standart çekim modeline göre dış ticaret akımı, ÷lkelerin ekonomik büyüklüklerinin çarpımının aralarındaki coğrafî mesafeye bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Analizin daha sonraki aşamalarında Tinbergen ekonomik değişkenlerin yanı sıra politik veya yanı ekonomik değişkenlerin etkisini de belirlemek için modele kukla değişkenler eklemiş ve model 'genişletilmiş çekim modeli' formunda kullanılmıştır. Yeni değişkenlerin eklenmesiyle birlikte ilgili literatürde modelin genişletilmesi üzerine yoğunlaşılması ve genişletilmiş çekim modelinin gücü artırılarak zengin araştırma konuları ortaya çıkmıştır. Bu sebeple turizmin bir dış ticaret kalemi olarak ele alınmasına ve turizm talebini etkileyeceği varsayılan değişkenlerin kullanılmasına imkân sunulmasından dolayı araştırmada model olarak 'genişletilmiş çekim modeli' tercih edilmiştir.

Araştırma amacı doğrultusunda ilgili literatür dikkate alınarak turizm talebini etkileyeceği varsayılan değişkenler belirlenmiştir. Genişletilmiş çekim modelinde turist sayısı, nüfus, GSYH, fiyat, uzaklık, kriz, vize ve turizm ÷lkesi olma

değişkenleri kullanılmıştır. Modelde birim olarak 2015 yılı itibarıyla OECD üyesi olan 30 ülke tercih edilmiştir. Türkiye'nin OECD üyesi olması, ülkelerin aynı ekonomik birlik içinde yer alması ve üye ülkeler içinde Türkiye'ye en çok ve en az turist gönderen ülkelerin var olması ülke grubu tercihinde etkili olmuştur. Estonya'nın 1995-2004 döneminde nüfus, 1995-1997 döneminde fiyat, Slovakya ve Slovenya'nın 1995-1999 döneminde nüfus verisine ulaşamadığı için bu üç ülke veri setine dâhil edilmemiştir (bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Veri Setinde Kullanılan OECD Üyesi Ülkeler

OECD Üyesi Ülkeler		
1. Almanya	11. Güney Kore	21. Kanada
2. Amerika	12. Hollanda	22. Lüksemburg
3. Avustralya	13. İrlanda	23. Macaristan
4. Avusturya	14. İspanya	24. Meksika
5. Belçika	15. İsrail	25. Norveç
6. Birleşik Krallık	16. İsveç	26. Polonya
7. Çek Cumhuriyeti	17. İsviçre	27. Portekiz
8. Danimarka	18. İtalya	28. Şili
9. Finlandiya	19. İzlanda	29. Yeni Zelanda
10. Fransa	20. Japonya	30. Yunanistan

Kaynak: OECD (2016)

Değişkenlere yönelik verilerin zaman aralığı 1995-2015 dönemi ile sınırlandırılmıştır. 1995 yılından önce bazı ülkelerdeki veri eksikliğinden dolayı 1995 öncesi yıllar kapsam dışı tutulmuştur. Araştırmanın veri setine yönelik tanımlayıcı bilgiler Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Veri Setine Yönelik Tanımlayıcı Bilgiler

Değişkenler	Kısaltma	Tür	Değişken tanımı (1995-2015)	Veri Tabanı
Turist sayısı	Ts	Bağımlı	OECD ülkelerinden Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısı	T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Nüfus	Nfs	Bağımsız	OECD ülkeleri nüfusu	UNCTAD Veritabanı
GSYH	GSYH	Bağımsız	OECD ülkeleri reel GSYH'si (2005 sabit fiyat/ABD doları)	UNCTAD Veritabanı
Fiyat	Fyt	Bağımsız	OECD ülkeleri Tüketici Fiyat Endeksi (2010 sabit fiyat)	OECD Veritabanı
Uzaklık	Uzk	Bağımsız/kukla	OECD ülkeleri başkentleri ile İstanbul arası uçuş süresi [5 saatten fazla ise uzak, değilse yakın (IATA)]	Türk Hava Yolları
Kriz	Krz	Bağımsız/kukla	Türkiye turizm talebinde kırılmaya sebep olan krizler (1997, 1998, 1999, 2001, 2003, 2006, 2008, 2009)	Türkiye İstatistik Kurumu
Vize	Vz	Bağımsız/kukla	Türkiye'de OECD ülkelerine yönelik vize uygulanıp uygulanmama durumu (2016)	T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Turizm ülkesi olma	Tü	Bağımsız/kukla	Dünya Turizm Örgütü verilerine göre OECD ülkelerinin en çok turist kabul eden ilk 10 ülke arasında yer alıp almama durumu (2016)	UNWTO

Araştırma kapsamında **Model 1** ve **Model 2** olmak üzere iki farklı çekim modeli kurulmuştur. **Model 1**'de krizler tek bir değişken olarak alınmış ve krizlerin etkileri toplu şekilde incelenmiştir. **Model 2**'de krizler ayrı değişkenler olarak ele alınmış ve krizlerin etkileri dönemlerine göre incelenmiştir. Model 1 ve Model 2'ye ilişkin formülasyonlar aşağıda sırasıyla sunulmuştur:

$$\text{LnTs}_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \text{L1}_{it} + \beta_2 \text{LnGSYH}_{it} + \beta_3 \text{LnFyt}_{it} + \beta_4 \text{LnNfs}_{it} + \beta_5 \text{Vz}_{it} + \beta_6 \text{Tü}_{it} + \beta_7 \text{Krz}_{it} + \beta_8 \text{Uzk}_{it} + \epsilon_{it} \quad (1)$$

$$\text{LnTs}_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \text{L1}_{it} + \beta_2 \text{LnGSYH}_{it} + \beta_3 \text{LnFyt}_{it} + \beta_4 \text{LnNfs}_{it} + \beta_5 \text{Vz}_{it} + \beta_6 \text{Tü}_{it} + \beta_7 \text{Uzk}_{it} + \beta_8 \text{krz1997}_{it} + \beta_9 \text{krz1999}_{it} + \beta_{10} \text{krz2001}_{it} + \beta_{11} \text{krz2003}_{it} + \beta_{12} \text{krz2006}_{it} + \beta_{13} \text{krz2009}_{it} + \epsilon_{it} \quad (2)$$

Kurulan modellerde;

- LnTs_{it}** t döneminde i ülkesinden Türkiye'ye gelen toplam turist sayısını,
β₁L1_{it} araç değişkenini,
β₂LnGSYH_{it} t döneminde i ülkesinin reel GSYH değerlerini,
β₃LnFyt_{it} t döneminde i ülkesinin fiyat endeksi değerlerini,
β₄LnNfs_{it} t döneminde i ülkesinin nüfus değerlerini,
β₅Vz_{it} Türkiye'nin i ülkesine vize uygulaması/uygulamaması kukla değişkenini,
β₆Tü_{it} i ülkesinin turizm ülkesi olması/olmaması kukla değişkenini,
β₇Krz_{it} t döneminde i ülkesinin Türkiye'yi etkileyen krizlerden etkilenmesi/etkilenmemesi kukla değişkenini,
β₈Uzk_{it} i ülkesinden Türkiye'ye olan uçuş süresi kukla değişkenini,
β₈krz1997_{it} 1997 yılında yaşanan Asya krizi ve küresel ekonomik durgunluk krizine ilişkin kukla değişkenini,
β₉krz1999_{it} 1999 yılında yaşanan ekonomik durgunluk, Türkiye'de yaşanan Yalova ve Düzce depremleri, terör örgütü liderinin yakalanması ve Türkiye'ye teslim edilmesi sürecinde Avrupa ülkeleri ile yaşanan siyasi gerginlikler krizine ilişkin kukla değişkenini,
β₁₀krz2001_{it} 2001 yılında yaşanan küresel ekonomik durgunluk, ABD'deki 11 Eylül Saldırıları ile Müslüman ülkelere gitmeme çağrıları ve Türkiye'de serbest döviz kuru uygulamasına geçilmesi krizine ilişkin kukla değişkenini,
β₁₁krz2003_{it} 2003 yılında yaşanan ABD'nin Irak'ı işgali, İstanbul'da Sinagog, yabancı bir banka şubesi ve İngiltere Başkonsolosluğunun bombalanması krizine ilişkin kukla değişkenini,
β₁₂krz2006_{it} 2006 yılında yaşanan İsrail'in Lübnan'ı işgali, Danimarka ile karikatür krizi ve terör olayları krizine ilişkin kukla değişkenini,
β₁₃krz2009_{it} 2009 yılında yaşanan Küresel Finans Krizi, Domuz gribi (H1N1) salgını, İsrail Türkiye Davos krizine ilişkin kukla değişkenini ifade etmektedir.

Araştırma modelinin hipotezleri literatürdeki ilgili çalışmalar da dikkate alınarak aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- H1:** i ülkesinin GSYH'si artarsa j ülkesine yönelik turizm talebi artar.
H2: i ülkesinde tüketici fiyat endeksinin değeri artarsa j ülkesine yönelik turizm talebi artar.
H3: i ülkesi ile j ülkesi arasındaki uzaklık artarsa turizm talebi azalır.
H4: j ülkesinde kriz olduğunda i ülkesinden j ülkesine yönelik turizm talebi azalır.
H5: i ülkesinin nüfusu artarsa j ülkesine yönelik turizm talebi artar.
H6: i ülkesi bir turizm ülkesi ise, j ülkesine yönelik turizm talebi azalır.
H7: j ülkesi i ülkesine vize uygularsa turizm talebi azalır.

Araştırmada kullanılan veri setinin yapısına uygun olarak model, panel veri analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Statik ve dinamik yöntemler olarak iki temel kategoride incelenen panel veri analizi yöntemleri, yatay ve zaman kesiti verilerin bir arada gözlemlenmesine imkân sunmasından dolayı ekonometrik tahminlerin yapılmasında sıklıkla tercih edilmektedir. Panel veri yapısı açısından statik yöntemler kısa dönemli ve anlık etkileri incelerken, dinamik yöntemler büyük ölçüde uzun dönemli ilişkileri açıklamak amacıyla kullanılmaktadır. Araştırmada 30 ülkenin 21 yıllık zaman döneminde 8 değişkene ait verileri ile birlikte panel veri yapısı oluşturulmuştur. Değişkenlerin ortak paydada birleştirilmesi ve normalite sağlanması için veriler analiz öncesi doğal logaritmik forma dönüştürülmüştür. Araştırmada kurulan modellerin analizi için Arellano-Bover Sistem Genelleştirilmiş Momentler Metodu (System GMM) tahmincisi kullanılmıştır. Dinamik panel modelleri arasında Sistem GMM sıkça tercih edilen tahmincilerden biridir. Arellano ve Bover (1995) tarafından birincil fark dönüşümüne dayanan Arellano ve Bond (1991) tahmincisini daha da iyileştirmek amacıyla geliştirilmiş olan Sistem GMM tahmincisi, birinci farkları kullanmak yerine ortogonal sapmaları hesaplayarak veri kaybını en aza indirdiği için tercih edilmektedir. Sistem GMM'in birim boyutunun zaman boyutundan büyük olması durumunda (N>T) kullanılması uygun bulunmaktadır. Araştırma modellerinde birimin zamandan büyük olmasından dolayı (N=30, t=21) Sistem GMM tahmincisi kullanılmıştır. Bu doğrultuda zaman boyutu birim boyutundan kısa olduğu için seriyi oluşturan sürecin zaman içinde durağanlık gösterdiği kabul edilmektedir. Bu sebeple Model 1 ve Model 2 STATA programı kullanılarak Sistem GMM ile test edilmiştir.

4. BULGULAR

Dinamik panel veri analizi yöntemlerinden, Sistem-GMM ile tahmin edilen Model 1 ve Model 2 tahmin sonuçları sırasıyla Tablo 4 ve Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Model 1 için Sistem GMM Tahmin Sonuçları

LnTs	Katsayı	Standart Sapma	Z değeri	Prob. (P> z)
L1	0.6579	0.0569	11.56	0.000
LnGSYH	0.4332	0.1590	2.72	0.006***
LnFyt	0.7204	0.2474	2.91	0.004***
LnNfs	-0.0636	0.2175	-0.29	0.770
Vz	0.37440	0.3987	0.94	0.348
Krz	-0.0979	0.0155	-6.31	0.000***
Tü	0.0690	0.4890	0.14	0.888
Uzk	-0.5952	0.3035	1.96	0.050**
Sabit	-10.3266	3.0005	-3.44	0.001
Gözlem Sayısı		600		
Birim Sayısı		30		
Wald chi2(8)		2562.17		
Prob > chi2		0.000		

Not: i. *, ** ve *** sırasıyla, 0.10, 0.05 ve 0.01 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

ii. Bağımlı ve bağımsız değişkenler logaritmik yapıdadır (doğal logaritmaları alınmıştır). Model çıkarımları yüzde-yüzde yapılmaktadır.

Tablo 4'te verilen Sistem GMM tahmin sonuçları Model 1'in bir bütün olarak anlamlı bulunduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlar vize, nüfus ve turizm ülkesi olma değişkenlerinin katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olmadığına işaret etmekte; buna karşın GSYH, fiyat, kriz ve uzaklık değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca GSYH, fiyat, kriz ve uzaklık değişkenleri teoriden ve literatürden gelen bilgiler ile uyumludur. Model 1 için yapılan tahmin sonuçlarına göre;

- **GSYH** değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı ve katsayısının pozitif bulunması, OECD ülkelerinin reel GSYH'sinde meydana gelen %1'lik artışın (azalışın), Türkiye'ye yönelik turizm talebindeki %0,43'lük bir artışa (azalışa) neden olduğunu göstermektedir. Bu durumda H₁ kabul edilmiştir.
- **Fiyat** değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı ve katsayısının pozitif bulunması, OECD ülkelerinin fiyat endeksinde meydana gelen %1'lik artışın (azalışın), Türkiye'ye yönelik turizm talebindeki %0,72'lik bir artışa (azalışa) neden olduğunu göstermektedir. Bu durumda H₂ kabul edilmiştir.
- **Uzaklık** değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı ve katsayısının negatif bulunması, Türkiye ve OECD ülkeleri arasındaki uzaklık arttığında, Türkiye'ye yönelik turizm talebinde %0,59'luk bir düşüş olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile uzaklığın katsayısı ve işareti, uzaklık ve turizm talebi arasında %0,59'luk bir ters orantı olduğunu göstermektedir. Bu durumda H₃ kabul edilmiştir.

- **Kriz** değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı ve katsayısının negatif bulunması, Türkiye'yi etkileyen krizlerin olduğu zamanlarda, OECD ülkelerinden Türkiye'ye yönelik turizm talebinde %0,09'luk bir düşüş yaşandığını göstermektedir. Bu durumda H_4 kabul edilmiştir.
- **Nüfus, turizm ülkesi olma** ve **vize** değişkenlerine yönelik H_5 , H_6 ve H_7 ise reddedilmiştir. Değişkenlere ilişkin katsayılar incelendiğinde en büyük etkiye sahip olumsuz değişkenin %0,59 ile uzaklık değişkeni olduğu, kriz değişkeninin etkisinin %0,09 düzeyinde kaldığı; en önemli olumlu etkiye sahip değişkenin ise %0,72 ile nispi fiyat düzeyindeki artış ve %0,43 ile GSYH olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Model 2 için Sistem GMM Tahmin Sonuçları

LnTs	Katsayı	Standart Sapma	Z değeri	Prob. (P> z)
L1	0.6567	0.05412	12.13	0.000
LnGSYH	0.6355	0.1754	3.62	0.000***
LnFyt	0.5083	0.2086	2.44	0.015***
LnNfs	-0.2507	0.1787	-1.40	0.161
Vz	0.2886	0.4307	0.67	0.503
Tü	-0.1846	0.4903	-0.38	0.706
Uzk	-0.4606	0.2394	-1.92	0.054**
Sabit	-11.0329	3.2178	-3.43	0.001
Krz1997	0.0401	0.0394	1.02	0.309
Krz1999	-0.4729	0.0705	-6.71	0.000***
Krz2001	-0.0033	0.0273	-0.12	0.903
Krz2003	-0.2024	0.0413	-4.90	0.000***
Krz2006	-0.1402	0.0409	-3.42	0.001***
Krz2009	-0.0132	0.0297	-0.44	0.657
Gözlem Sayısı		600		
Birim Sayısı		30		
Wald chi2(13)		4738.81		
Prob > chi2		0.000		

Not: i. *, ** ve *** sırasıyla, 0.10, 0.05 ve 0.01 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

ii. Bağımlı ve bağımsız değişkenler logaritmik yapıdadır (doğal logaritmaları alınmıştır). Model çıkarımları yüzde-yüzde yapılmaktadır.

Tablo 5'teki Sistem-GMM tahmin sonuçlarına göre Model 2 bütün olarak anlamlıdır. Model 2, Model 1'den farklı olarak Türkiye'yi etkileyen krizleri ayrı değişkenler olarak ele almaktadır. Krizlerin modelde ayrı ayrı ele alınması sonucunda Model 1'deki katsayıların küçük bir ölçüde farklılaştığı görülmekle birlikte, Model 1 ile aynı yönlü sonuçlar elde edilmiştir. Model 2'ye göre vize, nüfus ve turizm ülkesi olma değişkenleri Model 1'de olduğu gibi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Ayrıca GSYH, fiyat, kriz ve uzaklık değişkenleri de Model 1'deki sonuçlar uyumlu olarak istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Model 1'de tek bir değişken olarak ele alınan kriz değişkeni turizm talebi üzerinde negatif yönlü anlamlı etkiye sahiptir. Model 2'de detaylı olarak ele alındığında ise 1997, 2001, 2009 yıllarında ortaya çıkan krizlerin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı; ancak 1999, 2003 ve 2006 yıllarındaki krizlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu kriz dönemleri incelendiğinde;

- 1999 yılında yaşanan krizin istatistiksel olarak anlamlı ve katsayısının negatif bulunması, Türkiye'ye yönelik turizm talebinde 1999 yılında %0,47'lik olumsuz bir etki yarattığı görülmektedir.
- 2003 yılında yaşanan krizin istatistiksel olarak anlamlı ve katsayısının negatif bulunması, Türkiye'ye yönelik turizm talebinde 2003 yılında %0,20'lik olumsuz bir etki yarattığı görülmektedir.
- 2006 yılında yaşanan krizin istatistiksel olarak anlamlı ve katsayısının negatif bulunması, Türkiye'ye yönelik turizm talebinde 2006 yılında %0,14'lük olumsuz bir etki yarattığı görülmektedir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada Türkiye'ye yönelik turizm talebini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla 1995-2015 dönemi için OECD ülkelerinden gelen turist sayısı bağımlı değişken olmak üzere; GSYH, nüfus, fiyat, uzaklık, kriz, vize, turizm ülkesi olma değişkenleri üzerinden dinamik bir panel veri yapısı oluşturulmuştur. Bu kapsamda çalışmanın varsayımları Genişletilmiş Çekim Modeli'ne dayandırılmıştır. Kurulan model doğrultusunda dinamik panel veri analizi yöntemlerinden Sistem GMM ile veri analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda OECD ülkelerinden Türkiye'ye yönelik turizm talebinin, OECD ülkelerindeki GSYH ve fiyat endeksinden pozitif yönde etkilendiği, OECD ülkeleri ile Türkiye arasındaki uzaklık ve Türkiye'de yaşanan krizlerden ise negatif yönde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Çekim modelinin iki temel değişkeni

olan GSYH ve uzaklık değişkenlerinin sonuçları, istatistiki açıdan anlamlı ve işaretleri teoride belirtildiği yönde çıkmıştır. Bu sonuçlar Türkiye'ye yönelik turizm talebinin çekim modeline dayandırılarak analiz edilmesinin uygun olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan nüfus, vize ve turizm ülkesi olma değişkenleri ile OECD ülkelerinden Türkiye'ye yönelik turizm talebi arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

GSYH değişkeni sonucuna göre, OECD ülkelerinin reel GSYH'si arttığında, söz konusu ülkelerden Türkiye'ye gelen turist sayısı da artmaktadır. Bu sonuç genişletilmiş çekim modelinin "i ülkesinin GSYH'si artarsa j ülkesine yönelik turizm talebi artar" hipotezini desteklemektedir. Gelir talebi pozitif yönlü etkilediğinden, gelir arttığında talebin yükselmesi, gelir azaldığında ise talebin azalması beklenmektedir. Sonuç aynı zamanda Karagöz (2017), Buluk ve Duran (2018), Santeramo ve Morelli (2016), Gündüz, Gündüz ve Yavuz (2019); Bayraktutan ve Solmaz (2020), Gül ve Yerdelen Tatoğlu (2019)'nun çalışmalarını desteklemektedir. Fiyat değişkeni sonucuna göre, OECD ülkelerindeki tüketici fiyat endeksi arttığında söz konusu ülkelerden Türkiye'ye daha fazla turist gelmektedir. Bu sonuç genişletilmiş çekim modelinin "i ülkesinde tüketici fiyat endeksinin değeri artarsa j ülkesine yönelik turizm talebi artar" hipotezini destekler niteliktedir. Fiyat endeksinin artması satın alma gücünü azalttığı için turistlerin görece daha ucuz olan Türkiye'ye yönelik talep oluşturmalarına sebep olabilir. Seetanah, Durbarry ve Ragodoo (2010), Khoshnevis Yazdi ve Khanalizadeh (2017), Bayraktutan ve Solmaz (2020)'ın çalışmalarında da benzer araştırma sonuçlarına ulaşılmıştır.

Uzaklık değişkeni sonucuna göre, Türkiye'ye 5 saatten fazla uçuş mesafesi bulunan OECD ülkelerinden Türkiye'ye daha az turist gelmektedir. Uzaklığın turizm talebini olumsuz etkilediğini gösteren bu sonuç genişletilmiş çekim modelinin "i ülkesi ile j ülkesi arasındaki uzaklık artarsa turizm talebi azalır" hipotezini desteklemektedir. Benzer sonuçlar, Chasapopoulos, Butter ve Mihaylov (2014), Malaj ve Kapiki (2016), Santeramo ve Morelli (2016), Karagöz (2017), Buluk ve Duran (2018), Gündüz, Gündüz ve Yavuz (2019), Gül ve Yerdelen Tatoğlu (2019)'nun çalışmalarında da görülmektedir. Tinbergen (1962) çekim modelinde uzaklık değişkeninin etkisini açıklarken, ticaret hacminin ulaşım maliyetlerine bağlı olduğunu; coğrafi açıdan iki ülke arasındaki uzaklık arttıkça ulaşım maliyetleri de artacağından uzaklık ve ticaret arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla ülkeler arası coğrafi uzaklık, ulaşım maliyetini artırırken aynı zamanda seyahat süresini de uzattığı için turizme yönelik talebin azalmasına sebep olmaktadır. Seyahat maliyetlerini etkileyen coğrafi uzaklık ile fiyat değişkeni bir arada değerlendirildiğinde özellikle Avrupa ülkelerinden orta ve orta-alt gelir grubu turistleri ağırlayan ve turistler için çekici döviz kuru ile ucuz bir ülke imajı çizen Türkiye için bu durum şaşırtıcı değildir. Buna karşın, turistlerin fiyat algısından bağımsız olarak tercih edilen bir ülke haline gelmek turizmden elde edilen kazanımların artmasını sağlayacaktır. Bu noktada ikili anlaşmalarla karşılıklı uçak seferlerinin uygun fiyatlarla sunulması, özellikle talebin düşük olduğu sezonlarda turizm pazarında çeşitlilik sağlanmasını, aynı zamanda turist sayısı ve turizm gelirlerinin de artmasını sağlayabilecektir.

Kriz değişkeni sonucuna göre, Türkiye'de kriz meydana geldiğinde OECD ülkelerinden Türkiye'ye daha az turist gelmektedir. Bu sonuç genişletilmiş çekim modelinin "j ülkesinde kriz olduğunda i ülkesinden j ülkesine yönelik turizm talebi azalır" hipotezini desteklemektedir. Benzer bir sonuç Malaj (2020) ve Ulucak, Yücel ve İlkey (2020)'in çalışmalarında da görülmekte; özellikle Ulucak, Yücel ve İlkey'in 2020'de yaptıkları çalışmada Türkiye'deki turizm talebinin azalmasına sebep olan en baskın faktörün terör saldırıları olduğuna dikkat çekilmektedir. Kriz değişkeni ilk olarak Model 1'de krizlerin toplu etkisinin görülebilmesi için tek bir değişken olarak ele alınmıştır. Bunun yanı sıra Model 2'de 1997, 1999, 2001, 2003, 2006 ve 2009 yıllarında gerçekleşen ve aynı zamanda turizm talebinde de kırılmaya sebep olan krizlerin etkisi tek tek incelenmiştir. Bu doğrultuda 1999, 2003 ve 2006 yılları için krizlerin gelen turist sayısını azalttığı görülmüş; 1997, 2001 ve 2009 yıllarındaki krizlerin ise istatistiksel açıdan anlamlı bir etkisi tespit edilmemiştir. 1999 yılında yaşanan terör saldırıları, Avrupa Birliği'nde Avroya geçilmesi, ülkede yüksek sezonu kapsayan yaz mevsiminde yaşanan Yalova Depremi turizm talebinin önemli oranda azalmasına sebep olmuştur. 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesi, 1999 krizi kadar olumsuz bir etki yaratmasa da talebin düşmesine sebep olmuştur. 2006 yılında ise gerçekleşen terör olayları, İsrail'in Lübnan'ı işgali, Danimarka ile yaşanan dini konular ile ilgili karikatür krizi ve Türkiye-İsviçre milli maçındaki gerilim dolayısıyla turizm talebi olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Türkiye'nin ekonomik krizler kadar siyasi krizler karşısında da son derece kırılğan olduğu söylenebilir. İstatistiksel açıdan anlamlı bulunan krizler genel itibarıyla Türkiye'nin diğer ülkeler ile yaşadığı siyasi gerginlikler ve küresel piyasalarda daralmaya neden olan yaygın ekonomik krizlerdir. Ekonomik krizlerin olumsuz etkileri çoğunlukla Türkiye'nin uygun fiyatla sunduğu kaliteli turizm hizmetleri ile aşılabılır. Ancak siyasi krizler açısından başta turizm pazarının çeşitlendirilmesi, Avrupa gibi tek bir pazara bağımlılığın azaltılması ve ülke imajının iyileştirilmesi için kapsamlı tanıtım çalışmalarının kriz yönetimi anlayışı ile yürütülmesi gerekmektedir.

Nüfus, turizm ülkesi olma ve vize değişkenleri ise istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır. Ancak Othman, Mohamad, Ghani ve Ariffin (2018) ve Wardani ve Handayani (2020)'nin çalışmalarında olduğu gibi nüfusun turizm talebini olumlu bir şekilde etkilediği çalışmalar da bulunmaktadır. Ülkenin pazar büyüklüğünü göstermesi açısından nüfus artışının turizm

talebini artırması beklenmektedir. Ancak nüfus değişkeninin OECD ülkelerinden gelen turist sayısını etkileyen faktörlerden biri olmadığı görülmektedir. Ayrıca beklenenin aksine turistlerin geldiği ülkenin bir turizm ülkesi olmasının da turist sayısı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Benzer şekilde Türkiye'nin OECD ülkelerine yönelik vize uygulamasının da Türkiye'ye yönelik turist sayısı üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunamamıştır. İktisadi değişkenlerin etkilerinin literatür ile uyumlu sonuçlar vermesi, iktisadi olmayan değişkenlerin ise istatistiksel açıdan anlamsız olması önemli bir bulgudur. Bireylerin seyahat kararlarında en önemli belirleyicilerin gelir ve fiyat gibi temel iktisadi değişkenler olduğu önceki çalışmaların sonuçlarından bilinmekle birlikte, gidilecek yer seçimini etkileyen sosyokültürel faktörlerin varlığı da farklı çalışmalarda ele alınmıştır. Bu noktada ortak dil, din, kültür, tarihi bağlar gibi farklı sosyokültürel değişkenlerin etkilerinin değerlendirilmesi, turizm talebini tüm yönleri ile açıklamak açısından faydalı olacaktır.

Yukarıda açıklanan sonuçlar bağlamında genel olarak seyahat maliyetini ve satın alma gücünü etkileyen uzaklık ve fiyat değişkenlerinin turizm talebi açısından diğer değişkenlere göre daha önemli olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra Türkiye'de ekonomik, politik ve güvenlik istikrarı en az iktisadi değişkenler kadar önemlidir. Bu sebeple sonuçlar, turizm talebinin nicelik ve nitelik açısından geliştirilmesine yönelik atılacak adımlarda, yatırım kararlarının alınması ve politikaların geliştirilmesinde başta fiyat olmak üzere iktisadi değişkenlerin dikkatle takip edilmesi gerektiğini göstermektedir. Diğer taraftan literatürdeki diğer çalışmalar ile kıyaslandığında bu araştırma sonuçları, iktisadi değişkenler başta olmak üzere Türkiye'nin ülke imajının korunması, güvenlik algısının iyileştirilmesi ve kriz yönetimi becerilerinin geliştirilmesi konusunda da aynı ölçüde titiz çalışmaların yürütülmesi gerektiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu araştırmanın sonuçları OECD ülkelerinden Türkiye'ye gelen turist sayılarını etkileyen seçilmiş değişkenlere ilişkin bulgular ile sınırlıdır. Genişletilmiş çekim modeli ile yapılacak bundan sonraki araştırmalarda döneme özgü sosyolojik, psikolojik, kültürel değişkenlerin kullanılması turizm talebini etkileyen faktörlerin çeşitli yönlerden belirlenmesi açısından fayda sağlayacaktır. Ülke grupları açısından yaklaşıldığında Avrupa Birliği, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği, Türk Devletleri Teşkilatı, Avrupa Konseyi gibi farklı ülke gruplarının analiz edilmesi de turizm arz ve talebine yönelik çeşitli politikaların geliştirilmesinde ve yatırım kararlarının daha sağlıklı bir şekilde alınmasında stratejik bilgiler ortaya koyacaktır.

KAYNAKLAR

- Arellano, M. and Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations, *The Review of Economic Studies*, 58 (2), 277-297.
- Arellano, M. and Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models, *Journal of Econometrics*, 68 (1), 29-51.
- Bayraktutan, Y. ve Solmaz, A. R. (2020). Türkiye turizm talebi: Panel çekim modeli, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10 (1), 425-435.
- Buluk, B. ve Duran, E. (2018). Türkiye'ye yönelik dış turizm potansiyelinin panel çekim modeli ile analizi, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29 (1), 0-0.
- Chasapopoulos, P., Den Butter, F. A. and Mihaylov, E. (2014). Demand for tourism in Greece: a panel data analysis using the gravity model, *International Journal of Tourism Policy*, 5(3), 173-191.
- Chhorn, T. (2018). On the investigation of factors affecting international tourist arrivals to the Cambodia market: A static and dynamic gravity approach, *Southeast Asian Journal of Economics*, 5 (2), 115-138.
- Czaika, M. and Neumayer, E. (2020). On the negative impact of time zone differences on international tourism, *Current Issues in Tourism*, 23 (10), 1181-1185.
- Deardorff, A.V. (1995). Determinants of bilateral trade: Does gravity work in a neoclassical world? NBER Working Papers, No: 5377, National Bureau of Economic Research, Inc.
- Deluna Jr, R. and Jeon, N. (2014). Determinants of international tourism demand for the Philippines: an augmented gravity model approach, MPRA Paper No. 55294, https://mpra.ub.uni-muenchen.de/55294/1/MPRA_paper_55294.pdf.
- Eilat, Y. and Einav, L. (2004). Determinants of international tourism: a three-dimensional panel data analysis, *Applied Economics*, 36 (12), 1315-1327.
- Eryiğit, M., Kotil, E. and Eryiğit, R. (2010). Factors affecting international tourism flows to Turkey: A gravity model approach, *Tourism Economics*, 16 (3), 585-595.

- Falk, M. (2016), A gravity model of foreign direct investment in the hospitality industry, *Tourism Management*, 55, 225-237.
- Fourie, J. and Santana-Gallego, M. (2011), The impact of mega-sport events on tourist arrivals, *Tourism Management*, 32 (6), 1364-1370.
- Ghosh, S. (2021), Inbound Australian tourism demand from Asia: a panel gravity model, *Journal of Economic Studies*, 48 (7), 1388-1400.
- Gül, H. ve Yerdelen Tatoğlu, F. (2019). Turizm talebinin panel çekim modeli çerçevesinde analizi, *Turizm Akademik Dergisi*, 6 (1), 49-60.
- Gündüz, F. F., Gündüz, S. ve Yavuz, H. B. (2019). Türkiye'nin sağlık turizmi talebini etkileyen faktörlerin analizi: Çekim modeli yaklaşımı, *İğdır University Journal of Social Sciences*, 17, 717-740.
- Harb, G. and Bassil, C. (2020). Gravity analysis of tourism flows and the 'multilateral resistance to tourism', *Current Issues in Tourism*, 23 (6), 666-678.
- Jong, M. C., Pua, C. H. and Arip, M. A. (2020). Modelling tourism demand: An augmented gravity model, *Jurnal Ekonomi Malaysia*, 54 (2), 105-112.
- Karagöz, K. (2008). Türkiye'nin turizm potansiyeli: Çekim modeli yaklaşımı, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19 (2), 149-156.
- Karagöz, K. (2017). Kırgızistan'a yönelik turizm akımını etkileyen faktörler: Panel çekim modeli bulguları, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (63), 241-258.
- Keum, K. (2010). Tourism flows and trade theory: A panel data analysis with the gravity model, *The Annals of Regional Science*, 44 (3), 541-557.
- Khadaroo, J. and Seetanah, B. (2008). The role of transport infrastructure in international tourism development: A gravity model approach, *Tourism Management*, 29 (5), 831-840.
- Khoshnevis Yazdi, S. and Khanalizadeh, B. (2017). Tourism demand: A panel data approach, *Current Issues in Tourism*, 20 (8), 787-800.
- Kimura, F. and Lee, H. H. (2006). The gravity equation in international trade in services, *Review of World Economics*, 142 (1), 92-121.
- Kosnan, S. S. A. and Ismail, N. W. (2012), Demand factors for international tourism in Malaysia: 1998-2009, *Prosiding Perkem VII*, Jilid, 1, 44-50.
- Malaj, V. (2020). Gravity-model specification for tourism flows: the case of Albania, *CES Working Papers*, 12(2), 144-155.
- Malaj, V. and Kapiki, S. (2016). Determinants of tourism flows to Greece: A gravity model approach, *TOURISMOS: An International Multidisciplinary Refereed Journal of Tourism*, Forthcoming, <https://ssrn.com/abstract=2853057>.
- Morley, C. Rosselló, J. and Santana-Gallego, M. (2014). Gravity models for tourism demand: Theory and use, *Annals of Tourism Research*, 48, 1-10.
- Othman, M. H., Mohamad, N., Ghani, G. and Ariffin, M. I. (2018). Malaysia's tourism demand: A gravity model approach. *Journal of Business and Social Development*, Kuala Nerus, 6 (1), 39-50.
- Pöyhönen, P. (1963). A tentative model for the volume of trade between countries. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 90, 93-100.
- Priego, F. J., Rossello, J. and Santana-Gallego, M. (2015), The impact of climate change on domestic tourism: a gravity model for Spain, *Regional Environmental Change*, 15 (2), 291-300.
- Pyers, C. E. (1966). Evaluation of intervening opportunities trip distribution model, *Highway Research Record*, (114), <https://onlinepubs.trb.org/Onlinepubs/hrr/1966/114/114-005.pdf>.
- Santana-Gallego, M., Ledesma-Rodríguez, F. J. and Pérez-Rodríguez, J. V. (2016). International trade and tourism flows: An extension of the gravity model, *Economic Modelling*, 52, 1026-1033.
- Santeramo, F. G. and Morelli, M. (2016), Modelling tourism flows through gravity models: a quantile regression approach, *Current Issues in Tourism*, 19 (11), 1077-1083.

- Seetanah, B., Durbarry, R. and Ragodoo, J. N. (2010), Using the panel cointegration approach to analyse the determinants of tourism demand in South Africa, *Tourism Economics*, 16 (3), 715-729.
- Tavares, J. M. and Leitao, N. C. (2017). The determinants of international tourism demand for Brazil, *Tourism Economics*, 23 (4), 834-845.
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2016). Members and partners, <https://www.oecd.org/about/membersandpartners/> (Erişim Tarihi: 1 Şubat 2017).
- The World Tourism Organization (UNWTO). Global and regional tourism performance, <https://www.unwto.org/tourism-data/global-and-regional-tourism-performance> (Erişim Tarihi: 1 Haziran 2023).
- Tinbergen, J. (1962). An analysis of world trade flows, Tinbergen, J. (Ed.), *Shaping the World Economy*. New York, Twentieth Century Fund, 194-311.
- Ulucak, R., Yücel, A. G. and İlkay, S. Ç. (2020). Dynamics of tourism demand in Turkey: Panel data analysis using gravity model, *Tourism Economics*, 26 (8), 1394-1414.
- Verdida, C. and Preciados, L. (2018). The Gravity Model of Tourism Demand in the Philippines, *Journal of Educational and Human Resource Development*, 6, 107-119.
- Vietze, C. (2012). Cultural effects on inbound tourism into the USA: A gravity approach, *Tourism Economics*, 18 (1), 121-138.
- Wardani, D. T. K. and Handayani, N. S. A. (2020). The Determinants of Foreign Tourism Demand to Indonesia: Gravity Model Approach, in Proceedings of the International Conference on Creative Economics, Tourism and Information Management-Creativity and Innovation Developments for Global Competitiveness and Sustainability, Yogyakarta, Indonesia, 17-18 July 2019, SCITEPRESS, 224-229.
- Wilson, A. G. (1967). A statistical theory of spatial distribution models, *Transportation Research*, 1 (3), 253-269.
- World Travel & Tourism Council (WTTC). (Nisan, 2023). Economic impact, <https://wttc.org/research/economic-impact> (Erişim Tarihi: 1 Haziran 2023).
- Xu, L., Wang, S., Li, J., Tang, L. and Shao, Y. (2019). Modelling international tourism flows to China: A panel data analysis with the gravity model, *Tourism Economics*, 25 (7), 1047-1069.
- Yavuz, S., Kabadayı, B., Savaş, N. ve Doker, A. C. (2014). Türkiye turizm talebi: Bir çekim modeli uygulaması, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (2), 133-141.